

УДК 343.148:338.982

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.59>**Віолета Федчишина,**

канд. екон. наук,

професор кафедри оперативно-розшукової діяльності

Національного університету державної фіскальної служби України

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ДЕБІТОРАМИ І КРЕДИТОРАМИ

Стаття присвячена аналізу актуальних питань щодо особливостей призначення судово-економічної експертизи з питань обліку розрахунків дебіторської й кредиторської заборгованості між суб'єктами господарювання. Науково обгрунтована необхідність наукового і правового регулювання алгоритму проведення судово-економічної експертизи обліку розрахунків дебіторської й кредиторської заборгованості між суб'єктами господарювання.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, експерт, дебіторська, кредиторська заборгованість, призначення, проведення судово-економічної експертизи.

Постановка проблеми. З огляду на специфіку та великий спектр кожного зі злочинів у сфері господарської діяльності в межах розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України, господарські злочини, посягаючи на суспільні відносини, є суспільно небезпечним діянням.

Загалом дебіторська чи кредиторська заборгованість, утворена в межах узгодженого сторонами терміну оплати, є нормальним явищем у фінансово-господарській діяльності. Однак дебіторська або кредиторська заборгованість, яка перевищує погоджені строки платежів, знижує платоспроможність підприємств. На фінансовий стан підприємства впливає не наявність дебіторської/кредиторської заборгованості, а її розмір, рух і форма, тобто причини, у зв'язку з якими вона виникла.

Питання дослідження злочинів у сфері господарської діяльності, а також систематизацію цих злочинів у роботах досліджували П. Андрушко, А. Бойко, Б. Волженкін, Д. Виговський, К. Голдзіцький, Н. Гуторова, О. Дудоров, М. Дякур, В. Киричко, Н. Лопашенко, О. Перепелиця, О. Радутний, Г. Русанов, О. Сахарова, С. Селенький, Є. Стрельцов, Я. Ступник, М. Талан, В. Тацій, А. Шевчук, А. Яковлев та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Дослідженню економічного феномена дебіторської й кредиторської заборгованості в контексті конкретного суб'єкта та глобальних економічних тенденцій, які можуть активно впливати на зміну відносин між контрагентами, присвячено наукові праці вчених-економістів: Л. Алексєєва, О. Бандурки, І. Бланк, О. Боровик, Ф. Бутинця,

С. Гольцова, Н. Глушкова, Г. Кірейцева, Л. Лігоненка, В. Палій, О. Петрук, П. Орлова, В. Сопка та багатьох інших.

Однак проблематика призначення й використання судово-економічної експертизи як одного зі джерел доказів під час визначення обсягів скоєння злочинів у сфері господарської діяльності, вирішення завдань документального й нормативного підтвердження обліку розрахунків з дебіторами і кредиторами залишилась поза увагою вчених-правників.

До сьогодні ці питання мають дискусійний характер і залишаються остаточно не вирішеними.

Метою статті є призначення судово-економічної експертизи й оцінювання висновку судового експерта-економіста щодо економічного феномена дебіторської й кредиторської заборгованості в контексті конкретного суб'єкта та глобальних економічних тенденцій, які можуть активно впливати на зміну відносин між контрагентами.

Виклад основного матеріалу. Процесуальними джерелами доказів в Україні є показання, речові докази, документи, висновки експертів, що визначено в ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України.

«Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду», – визначено ст. 1 Закону України «Про судову експертизу». Тобто експертиза

призначається у випадках, коли для вирішення питань необхідні спеціальні знання. Спеціальні знання – це знання, які перевищують загальноприйняті норми в суспільстві [1, с. 389]. Отже, це знання висококваліфікованих фахівців.

Ученими запропонована класифікація структурних елементів системи злочинів у сфері господарської діяльності, яка постійно вдосконалюється. Наявна систематизація господарських злочинів має не тільки суто практичне значення. На думку В. Тація, виділення окремих підгруп (видів) господарських злочинів надає системі більшу стрункість, посилює її практичну значущість [2, с. 87–88].

На стадії досудового розслідування й судового провадження злочинів у сфері господарської діяльності виникає низка питань щодо суспільно небезпечних діянь, які виражаються в порушенні основ підприємницької діяльності формуванням дебіторської чи кредиторської заборгованості. У роботі суб'єкта господарської діяльності дебіторська та кредиторська заборгованість є закономірним економічним явищем.

Одним із основних завдань експертизи документів про економічну діяльність підприємств та організацій є визначення документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами.

Об'єктивність експерта під час проведення дослідження полягає у вивченні вихідних даних, усіх матеріалів справи, наданих органом, що призначив експертизу, об'єктів дослідження, інших документів і законодавчих норм, необхідних для вирішення поставленого завдання.

З метою забезпечення єдиного підходу під час проведення судових експертиз і підвищення якості проведення судових експертиз, Міністерством юстиції України затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [3].

Головним завданням експерта під час установлення розміру дебіторської або кредиторської заборгованості є визначення документально підтвердженого на підставі аналізу даних бухгалтерського обліку в суб'єкта господарювання розміру (грошового еквівалента) заборгованості.

Досліджуючи показники, що визначають дебіторську та кредиторську заборгованість, експерт-економіст керується положеннями Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV. Бухгалтерський облік

в Україні базується на нормах, установлених міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (International Accounting Standards та International Financial Reporting Standards).

Сучасний бухгалтерський облік усе меншою мірою виконує функцію фіксації фактів. І сама фінансова звітність усе більше є не стільки звітом про результативність та ефективність керівництва підприємством, скільки базою, на підставі якої приймаються рішення про майбутні дії щодо певного суб'єкта господарювання:

- щодо інвестування в нові проекти, у розширення послуг, збільшення або модернізацію наявних виробничих потужностей;

- щодо доцільності й прийнятності (стосовно строків надання й повернення, вартості користування) певного виду додаткового фінансування поточних і перспективних проектів;

- щодо перспектив об'єднання, поглинання та інших форм об'єднання.

Головною ознакою перелічених потреб в інформації, яка забезпечується бухгалтерським обліком, є те, що вони використовуються для прийняття управлінських рішень, котрі реалізуються в майбутньому, через що наявна історична інформація потребуватиме значної кількості зусиль і витрат на її коригування для приведення до виміру, який відповідатиме справедливій вартості всіх активів, зобов'язань та елементів капіталу, що є в розпорядженні компанії на певну дату й підлягають виконанню на конкретні дати в майбутньому.

Тобто ведення бухгалтерського обліку має бути організовано як система, що дає змогу фіксувати та відображати необхідний реальний вимір фінансового стану, результатів господарсько-фінансової (операційної, інвестиційної й фінансової) діяльності та спроможності суб'єкта господарювання генерувати кошти, завдяки обігу яких збільшується вартість підприємства.

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку й забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів і звітності протягом установленого терміну, але не менше ніж три роки несе власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємства відповідно до законодавства й установчих документів, – визначено п. 3 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Якщо ведення бухгалтерського обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського обліку

в роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

Призначаючи судово-економічну експертизу, варто врахувати, що аналітичний облік розрахунків ведеться за поточною дебіторською чи кредиторською заборгованістю за кожним дебітором, за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення. При цьому особлива увага повинна приділятися строкам виконання договірних зобов'язань, для чого використовуються дані щодо укладених договорів, їх умови і стан виконання зазначених умов.

За результатами аналізу балансу й фінансового стану підприємств-боржників проводиться групування в розрізі кожної заборгованості на:

а) поточну – сума дебіторської чи кредиторської заборгованості, яка виникла в ході нормального операційного циклу, стосовно якої отримано документальне підтвердження щодо впевненості в її погашенні протягом дванадцяти місяців з дати балансу, в тому числі для погашення у визначений документами термін, і прострочену;

б) сумнівну – поточну дебіторську чи кредиторську заборгованість, щодо якої відсутнє документальне підтвердження можливості її погашення у визначений термін або встановлено відсутність документального підтвердження можливостей її погашення боржником;

в) безнадійну – поточну дебіторську чи кредиторську заборгованість, щодо якої встановлено документальне підтвердження її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності (за законодавством 3 роки для розрахунків з резидентами України, 4 роки для розрахунків з нерезидентами, з можливим продовженням терміну до 10 років).

Експертом досліджуються документи, які підтверджують наявність суб'єкта господарювання – боржника в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, стан подання звітності й сплати податків для уточнення реквізитів і підтвердження ознак неплатоспроможності. У разі відсутності суб'єкта господарювання – боржника в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, дебіторська заборгованість визначається як безнадійна.

Під час визначення розміру дебіторської/кредиторської заборгованості експертом повинні враховуватися чинники, які впливають на її розмір:

- умови договору;
- термін розрахунків, передбачений договором;
- наявність претензій щодо кількості та якості поставленої продукції;
- фінансовий стан підприємства-боржника;
- стан обліку безнадійних боргів;
- можливість повернення товарів;
- інші чинники, які відображені в наданих на дослідження експерту документах і матеріалах.

Об'єктами дослідження під час проведення економічних експертиз з питань повноти й правильності відображення по обліку дебіторської і кредиторської заборгованості є:

- договори з додатками;
- первинні документи (накладні, картки складського обліку, накладні на внутрішнє переміщення ТМЦ, податкові накладні, рахунки-фактури, акти приймання-передачі, митні декларації, розрахункові документи – касові та банківські документи, матеріали інвентаризацій та інвентаризаційні описи);
- облікові реєстри (оборотно-сальдові відомості по 3-му та 6-му класу рахунків, касові книги, картки складського обліку, реєстри податкових накладних, відомості аналітичного обліку, журнали-ордери, головні книги);
- звіти матеріально відповідальних осіб, касові звіти, звіти про використання коштів, наданих під звіт, баланси та фінансова звітність, податкові декларації та звіти;
- інші документи, які підтверджують виникнення й наявність заборгованості.

Згідно з Інструкцією «Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» від 30.11.1999 № 291, дебіторська заборгованість обліковується на рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами». Дослідження стану обліку дебіторської заборгованості проводиться за даними журналу-ордери бухгалтерського обліку № 3, розділ 2. Джерелом інформації для здійснення аналізу кредиторської заборгованості є третій і четвертий розділи пасиву балансу підприємства.

Під час виконання завдань експертами-економістами використовуються показники, що характеризують стан суб'єктів господарювання, з метою визначення платоспроможності підприємства-боржника для погашення заборгованості за показниками й методикою розрахунків. Аналіз фінансового стану суб'єкта господарювання – дебітора чи кредитора – проводиться на підставі Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак

неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених Наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14.

Головною метою проведення такого аналізу є визначення:

- платоспроможності суб'єкта господарювання;
- тенденцій щодо динаміки основних показників ефективності діяльності підприємства.

Платоспроможність (ліквідність) є одним із основних якісних показників діяльності підприємства, що визначає спроможність підприємства здійснювати платежі, розраховуватися з боргами в необхідному обсязі та в зазначений термін наявними в нього коштами або такими, які безперервно поповнюються за рахунок його діяльності.

Об'єктом аналізу, який здійснює експерт-економіст для визначення платоспроможності суб'єкта господарювання-боржника, є його фінансово-господарський стан, зокрема виробничі, фінансові та інвестиційні аспекти його діяльності. Для проведення дослідження даних, що відображають наявність дебіторської/кредиторської заборгованостей і містяться у фінансовій звітності, експерт-економістом використовуються показники статей форми 1 «Баланс».

Поточною неплатоспроможністю характеризується фінансовий стан підприємства, якщо на конкретний момент через випадковий збіг обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу, що відповідає законодавчому визначенню як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед кредиторами після настання встановленого строку їх сплати, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше, як через відновлення платоспроможності. Економічним показником ознак поточної неплатоспроможності (далі – Пп) за наявності простроченої кредиторської заборгованості є різниця між сумою наявних у підприємства коштів, їх еквівалентів та інших високоліквідних активів і його поточних зобов'язань, що визначається за формулою:

$$\text{Пп} = \text{A040} + \text{A045} + \text{A220} + \text{A230} + \text{A240} - \text{П620} \quad (1),$$

де A040, A045, A220, A230, A240 – відповідні рядки активу балансу;

П620 – підсумок IV розділу пасиву балансу.

У разі проведення судово-економічної експертизи орієнтовний перелік вирішуваних експертом-економістом завдань щодо розміру дебіторської/кредиторської заборгованості може бути таким:

Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій і проведення розрахунків між (найменування організацій) за період (зазначається період) у сумі (зазначається сума)?

Чи підтверджується документально розмір дебіторської/кредиторської заборгованості (найменування організації) за період (зазначається період) у сумі (зазначається сума), що підлягає поверненню особі (найменування організації), станом на (зазначається дата)?

Чи підтверджується документально розмір дебіторської/кредиторської заборгованості за несплату орендної плати (найменування організації) у сумі (зазначається сума) за період (зазначається період), визначений в акті перевірки контролюючого органу?

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо наявності в підприємства (найменування) дебіторської/кредиторської заборгованості станом на (зазначається дата)?

Чи відповідає наявний у матеріалах справи розрахунок заборгованості позичальника (зі сплати процентів за кредит і погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між зазначеними сторонами кредитного договору та розрахунковим документом щодо видачі й погашення кредиту за цим кредитним договором?

Висновки

Питання документального підтвердження розміру дебіторської та кредиторської заборгованостей є одними із головних завдань дослідження судовим експерт-економістом документів про економічну діяльність і фінансово-кредитні операції – аналіз та установлення документально обґрунтованості розрахунків дебіторської та кредиторської заборгованості.

У процесі проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану підприємства-боржника експерт-економіст визначає:

- дебіторську/кредиторську заборгованість, строки виникнення та її документально обґрунтованість;
- імовірність стягнення/погашення такої заборгованості й заходи, які застосовувалися.

Під час дослідження даних аналітичного обліку експерт-економіст ураховує положення, що аналітичний облік ведеться

за кожною заборгованістю (кредитором), за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення. При цьому особлива увага приділяється строкам виконання договірних зобов'язань, для чого використовуються дані щодо укладених договорів, їх умови і стан виконання зазначених умов.

Дотримання алгоритму проведення дослідження, аналіз матеріалів дослідження за статтями бухгалтерського обліку, аргументованість сформованих висновків забезпечать належний рівень якості роботи судового експерта-економіста.

Статья посвящена анализу актуальных вопросов особенностей назначения судебно-экономической экспертизы по вопросам учета расчетов дебиторской и кредиторской задолженности между субъектами хозяйствования. Научно обоснована необходимость научного и правового регулирования алгоритма проведения судебно-экономической экспертизы учета расчетов дебиторской и кредиторской задолженности между субъектами ведения хозяйства.

Ключевые слова: судебно-экономическая экспертиза, эксперт, дебиторская, кредиторская задолженность, назначение, проведение судебно-экономической экспертизы.

The article is devoted to the analysis of topical issues concerning the features of the appointment of forensic economic expertise on accounting for accounts receivable and payables between economic entities. In the article the scientific substantiation of the necessity of scientific and legal regulation of the algorithm for conducting forensic and economic examination of accounts receivable and payable between sub-objects of management.

Key words: forensic economic examination, expert, accounts receivable, accounts payable, appointment, conducting forensic economic examination.

Список використаних джерел:

1. Psychiatria w procesie karnym / M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter. Warszawa, 1991. S. 389.
2. Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. Харьков: Вища школа, 1984. 240 с.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 22.02.2019 № 563/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.